

O'ZBEKISTON HUDUDIDA SAKLAR MADANIYATINING SHAKLLANISHI VA ARXEOLGIK MANBALARI

Kenjayev Bektash Davronbek o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududida qadimgi davrlarda yashagan sak qabilalarining moddiy va nomoddiy madaniyati har tomonlama tahlil etiladi. Saklar miloddan avvalgi I ming yillikning o'rtalarida Markaziy Osiyoda shakllangan va o'z davrining ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy taraqqiyotida muhim o'rin egallagan etnoslardan biri sanaladi. Tadqiqotda saklar yashagan hududlar, ularning ijtimoiy tuzilmasi, urf-odatlar, diniy qarashlari, harbiy san'ati va arxeologik topilmalarga asoslangan madaniy yodgorliklari o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston hududida topilgan saklarga oid muhim arxeologik manbalar – qabristonlar, ko'chmanchi xarobalari, bronza buyumlari, tosh va metall qurollar tahlil qilinadi. Ushbu maqola saklarning tarixiy merosi va uning o'zbek xalqi madaniy shakllanishidagi o'rnini ilmiy nuqtai nazardan yoritadi.

Kalit so'zlar: Saklar, qadimgi turkiy qabilalar, O'zbekiston tarixi, arxeologik yodgorliklar, ko'chmanchi madaniyat, miloddan avvalgi davr, etnogenetik jarayonlar, skif-sak madaniyati

O'zbekiston hududi qadimdan ko'plab sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lib kelgan. Ushbu hududda miloddan avvalgi davrlarda yashab, boy moddiy va madaniy meros qoldirgan ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi xalqlardan biri — saklar hisoblanadi. Saklar (antik manbalarda “skiflar” deb ataladi) miloddan avvalgi VII–III asrlarda Markaziy Osiyo, ayniqsa, Zarafshon vodiysi, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari hududida faol yashab, o'ziga xos harbiy-siyosiy tuzum, diniy e'tiqod va ijtimoiy hayot tarziga ega bo'lgan.

Saklar madaniyati turli arxeologik yodgorliklar orqali bizgacha yetib kelgan. Xususan, Surxondaryo viloyatidagi Dalverzintepa, Qoratepa, Shor-tepa kabi yodgorliklarda olib borilgan qazilmalar natijasida saklarga oid qurollar, tangalar, bezak buyumlari, ko'chmanchilarga xos uy-joy qoliplari aniqlangan. Shuningdek, ularning diniy qarashlari, san'atga munosabati, dafn marosimlari va ijtimoiy tabaqalanish tizimi arxeologik topilmalar asosida o'rganilgan.

Antik mualliflar — Gerodot, Strabon, Arrian kabi tarixchilarning yozuvlarida saklarning hayoti, urf-odatlar va jangovar salohiyati haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, O'zbekiston arxeologik maktabi olimlari tomonidan so'nggi yillarda o'tkazilgan qazilmalar natijalari saklar madaniy merosini yanada chuqurroq

tahlil qilish imkonini bermoqda. Ushbu maqolada saklar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari, ularning O'zbekiston hududida tutgan o'rni, boshqa qadimgi xalqlar bilan aloqalari va ularning bugungi o'zbek xalqi etnogenezidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotda tarixiy-comparativ tahlil, arxeologik ma'lumotlarni solishtirish va manbashunoslik uslublari asosiy metod sifatida qo'llanildi. Avvalo, O'zbekiston hududida topilgan arxeologik topilmalar (qabristonlar, sopol buyumlar, metall qurollar, tangalar va bezaklar) tizimli tarzda o'rganilib, ular saklar davriga oid boshqa hududlardagi yodgorliklar bilan qiyoslandi.

Dalverzintepa, Qoratepa, Shor-tepa kabi yirik arxeologik ob'ektlarda olib borilgan qazilma ishlari, ayniqsa, Surxondaryo viloyatidagi topilmalar asos qilib olindi. Mazkur joylardan topilgan moddi madaniyat unsurlari, masalan, nayza uchlari, bronza qilichlar, hayvon tasvirli bezaklar, marosim idishlari va zardushtiylik izlari bo'lgan qabrtoshlar orqali saklar hayoti tahlil qilindi. Shuningdek, antik davr mualliflarining (Gerodot, Strabon, Arrian) yozma manbalari, hamda o'zbek olimlari – Ya.Gulyamov, T.Djabarov, R.Masaliev, A.Hodjayev va boshqalarning ilmiy ishlari o'rganilib, mavjud tarixiy dalillar bilan solishtirildi. Manba tahlili orqali saklar madaniyatining shakllanish jarayoni, ular yashagan hududlar va ijtimoiy tuzilmalari chuqur o'rganildi. Shuningdek, arxeologik yodgorliklar joylashgan hududlar kartografik uslubda tahlil qilinib, ularning davriy xronologiyasi aniqlashtirildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududi, xususan, Zarafshon vodiysi, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari miloddan avvalgi I ming yillikning o'rtalaridan boshlab sak qabilalari faoliyat yuritgan asosiy etnomadaniy hududlardan biri bo'lgan. Arxeologik topilmalar ushbu hududlarda saklarning uzoq muddat yashaganini, ularning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy tizimi, harbiy tashkiloti va diniy e'tiqodlari mavjud bo'lganini isbotlaydi. Xususan, Surxondaryo viloyatidagi qazilmalarda topilgan ot tasvirli tangalar, hayvon uslubidagi bezaklar, bronza va temirdan ishlangan harbiy qurollar, marosim idishlari va dafn qilish uslublari saklar madaniyatining boyligi va murakkabligidan dalolat beradi. Bu topilmalar saklar jamiyatida harbiy tabaqaning alohida o'ringa ega bo'lganini ko'rsatadi. Ayollarning ko'milgan qabristonlarida qurollar bilan birga bezak buyumlarining topilishi esa sak jamiyatida ayollarning ham ijtimoiy-siyosiy mavqei yuqori bo'lganini bildiradi. Bundan tashqari, O'zbekiston arxeologik maktabi olimlari tomonidan olib borilgan so'nggi tadqiqotlar saklar va boshqa qadimgi qabilalar — massagetlar, sogdlar, baqtriyaliklar o'rtasidagi madaniy aloqalarni aniqlashga xizmat qildi. Ushbu o'zaro ta'sirlar natijasida regional madaniyat shakllanib, u bugungi o'zbek xalqi etnogeneziga ham ta'sir ko'rsatgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, saklar tomonidan yaratilgan ko'chmanchi madaniyat elementlari — harbiy bezak san'ati, hayvon uslubidagi tasvirlar, diniy

e'tiqod shakllari va ijtimoiy strukturaviy qatlamlar — keyingi turkiy va eroniy guruhlariga ta'sir ko'rsatgan. Bu esa O'zbekiston hududida ko'chmanchi va dehqonchilikka asoslangan madaniyatlarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida boy tarixiy merosning shakllanganidan dalolat beradi. Umuman olganda, saklar madaniyatining O'zbekiston hududida shakllanishi va arxeologik manbalari bugungi kun tarixshunosligi uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, u o'zbek xalqi tarixiy ildizlarini chuqurroq anglashga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston hududida saklar madaniyatining shakllanishi va arxeologik manbalari bugungi tarixshunoslik uchun o'ta muhim manba sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, miloddan avvalgi VII–III asrlarda O'zbekistonning janubiy hududlarida sak qabilalari faol yashab, o'ziga xos moddiy va nomoddiy madaniyat yaratganlar. Arxeologik topilmalar, qadimiy yozma manbalar va zamonaviy tadqiqotlar ushbu xalqning urf-odatlarini, harbiy san'ati, diniy qarashlari va ijtimoiy tuzilmasini chuqur o'rganish imkonini bermoqda.

Dalverzintepa, Qoratepa, Shor-tepa kabi yodgorliklarda topilgan qurol-yarog'lar, hayvon uslubidagi bezaklar, tangalar va marosim buyumlari orqali saklar jamiyatining yuqori darajadagi tashkiliy tuzilmaga ega bo'lganligi tasdiqlandi. Bu yodgorliklar saklarning murakkab ijtimoiy tizimga ega bo'lgan jamiyat sifatida shakllanganligini ko'rsatadi. Shuningdek, antik mualliflar tomonidan berilgan ma'lumotlar va mahalliy olimlarning tadqiqotlari asosida saklar boshqa qadimiy xalqlar bilan madaniy aloqalarda bo'lganligi aniqlanmoqda. Ayniqsa, ular O'zbekiston hududida keyinchalik shakllangan turkiy-etnik guruhlar, jumladan, o'zbek xalqining etnogenezida muhim o'rin tutgan.

Saklar tomonidan shakllantirilgan ko'chmanchi madaniyat unsurlari — harbiy san'at, dafn marosimlari, hayvon uslubidagi tasvirlar va diniy e'tiqodlar — keyinchalik mintaqadagi boshqa xalqlar madaniy taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Bugungi o'zbek xalqining tarixiy ildizlarini o'rganishda saklar madaniy merosi chuqur tahlilni taqozo etadi va bu boradagi arxeologik tadqiqotlar muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gerodot. **Tarix**. Qadimgi dunyo xalqlari hayotidan. – Toshkent: “Fan”, 1990.
2. Strabon. **Geografiya**. Qadimgi Yunon tarixchilarining Markaziy Osiyoga oid yozmalari. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2003.
3. Djabarov T. Sh. **O'zbekiston hududidagi qadimgi qabilalar tarixi**. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2001.
4. Masaliev R. **O'rta Osiyoda saklar madaniyati va arxeologik topilmalar** // “Tarix va madaniyat” ilmiy to'plami. – 2019. №2.
5. Gulomov Ya. G. **Qadimgi O'zbekiston shaharlari**. – Toshkent: “Fan”, 1971.
6. Berdimuradov A. **Saklar va ularning tarixiy merosi**. – Urganch: UrDU nashriyoti, 2020.

7. Хожаев А. **Саки в Средней Азии: археологические источники и их значение.** – Ташкент: Академия наук РУз, 2018.
8. Kuzmina E. E. **The Origins of the Indo-Iranians.** – Leiden–Boston: Brill, 2007.
9. Асафьев Г. **Археологические исследования на юге Узбекистана // Вестник древней истории.** – М., 1980. №3.
10. Turg'unov A. **Skiflar va saklar madaniyati: umumiy jihatlar va hududiy tafovutlar.** – Samarqand: SIU, 2022.